

Problematika sdílení elektronických zdrojů pro zrakově postižené

Jiří Stodola

Konference SLUNEČNICE

Ekonomická fakulta
VŠB-TU Ostrava

Čeladná, Beskydy
11. – 12. 11. 2009

Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky MU
stodola@ics.muni.cz

Abstrakt. *Jedním z klíčových bodů integrace studentů se specifickými potřebami do systému terciárního vzdělávání je zabezpečení studijních materiálů v přístupné podobě. K zvýšení efektivity této činnosti nepochybně může přispět vzájemné sdílení dokumentů - zejména elektronických zdrojů pro studenty se zrakovým postižením - mezi organizacemi, které služby studentům se specifickými potřebami poskytují. Tato snaha v praxi naráží na určitá právní, technická a metodologická úskalí, ať už se jedná o problémy spojené s právní subjektivitou jednotlivých institucí či formu nabízení elektronických zdrojů a informací o nich klientům. Cílem příspěvku je popsat podstatu těchto problémů a naznačit způsoby jejich řešení.*

Klíčová slova: *elektronické zdroje pro zrakově postižené, sdílení, problémy*

Abstract. *The very important part of university students integration is to provide the access to available study materials. The sharing of electronic resources between institution providing services for the students with disability is very important methode to work more effective. But there are some legal, technical and methodological problems in this field like: problem of legal identity of the institutions and problem of the form of offering electronic recources and information about them. The purpose of the artical is to describe the problems and to indicate the possible solutions.*

Keywords: *electronic resources for persons with visuall disability, sharing, problems*

1 Úvod

Rozvoj výpočetní techniky mimořádně usnadnil přístup osob se zrakovým postižením k psanému slovu. Kromě kombinace hmatového a auditivního přístupu (přes hmatový displej či sreenreader) se digitální dokumenty vyznačují velmi snadnou duplikovatelností, takže jeli dokument připraven, může s ním disponovat neomezený počet uživatelů. Globální síť Internet pak zaručuje možnost přístupu k digitálním dokumentům z téměř libovolného místa planety Země.

Tyto předpoklady mají mimořádnou důležitost pro zabezpečování studijních materiálů pro studenty vysokých škol se zrakovým postižením. Tato činnost by byla zefektivněna, kdyby jednotlivé instituce (alespoň na území České republiky), které se jí zabývají, mohly digitální dokumenty určené studentům se zrakovým postižením vzájemně sdílet, čímž by bylo odstraněno množství práce, která v současné době probíhá paralelně na různých místech. Snadná duplikovatelnost elektronických zdrojů, jakož i jejich potenciální přístupnost ze sítě Internet, k tomuto řešení přímo vybízí. Přesto však

existují četné překážky, které ideu vzájemného sdílení digitálních dokumentů pro zrakově postižené uživatele ztěžují.

V příspěvku bych se zastavil u některých z nich. Tyto překážky bych rozdělil do dvou okruhů. Na jedné straně jsou to obtíže technicko-metodologické, na straně druhé jde o problémy právního charakteru. Okruh těchto problémů je spolu vzájemně provázán a jejich společným jmenovatelem je institucionální rozdílnost subjektů, které s elektronickými zdroji pro zrakově postižené pracují.

2 Institucionální rozdílnost subjektů

Vytvářením digitálních knihoven pro osoby se zrakovým postižením se zabývají instituce, které mají různý právní status. Jde o státní instituce jako jsou knihovny a vysoké školy, občanská sdružení, ale i fyzické osoby.

2.1 Knihovny

Zvláštní status, který vymezuje knihovnický zákon (Zákon č. 257/2001 Sb., §3, odst. 1a), má Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana. Podle zákona o neperiodických publikacích (Zákon č. 37/1995sb, § 3, odst. 2) jí náleží povinný výtisk hmatových publikací vydaných na území České republiky. Její fondy tvoří převážně hmatové tisky a zvukové knihy, nicméně v současnosti nabízí i zvukové knihy ve formátu MP3 – tedy elektronické zdroje.

Status samostatné knihovny má i Univerzitní knihovna pro studenty se specifickými nároky při Středisku Teiresiás Masarykovy univerzity.

Řada státem registrovaných knihoven má svá oddělení pro zrakově postižené. Digitální knihovnu buduje Oddělení pro nevidomé a zdravotně postižené při Knihovně Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy a Ústřední knihovna Pedagogické fakulty UK.

2.2 Vysoké školy

Sbírkou digitálních dokumentů vytvářejí centra pomoci handicapovaným studentům při jednotlivých vysokých školách. Centrum tohoto typu s digitální knihovnou se nachází na ČVUT v Praze (Centrum Tereza), Univerzitě Hradec Králové (Středisko Augustin), Univerzitě Karlově (Laboratoř Carolina), Univerzitě Palackého v Olomouci (Centrum pomoci handicapovaným), Ostravské univerzitě (Centrum Pyramida), Vysoké škole báňské v Ostravě (Centrum Slunečnice), Vysoké škole ekonomické v Praze (Středisko handicapovaných studentů) a Masarykově univerzitě (Středisko Teiresiás). Vedle těchto středisek má každá univerzita (či jednotlivé fakulty) své standardní univerzitní knihovny. Vzájemný vztah těchto středisek a univerzitních knihoven je pak na každé vysoké škole poněkud jiný.

2.3 Občanská sdružení

Největší digitální knihovnu pro zrakově postižené provozuje Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých (SONS). Jde o Knihovnu Digitálních Dokumentů, která je

známá pod názvem Brailnet. O něco menší digitální knihovnu spravuje občanské sdružení Integrace.

3 Problémy metodologicko-technické

Z institucionální odlišnosti subjektů provozujících digitální knihovny vyplývají četné technicko-metodologické obtíže pro vzájemné sdílení dokumentů.

3.1 Lokace

Každá instituce pochopitelně uchovává své dokumenty na jiné elektronické adrese. Tím vzniká pro uživatele se zrakovým postižením nepříjemná nutnost prohledávat celou řadu míst na internetu, chce-li se dostat k požadované publikaci. Pro příklad je možné uvést adresy digitálních knihoven těchto institucí, o kterých byla výše řeč. Některé z knihoven nabízejí plné texty elektronických zdrojů online, některé pouze informace o nich (metadata), přičemž k získání dokumentu musí uživatel přímo kontaktovat pracovníky knihovny.

- Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana – <https://biblio.brailcom.org/biblio>
- Univerzitní knihovna pro studenty se specifickými nároky (Teiresiás, MU) - <http://www.teiresias.muni.cz/?chapter=7-1>
- Oddělení pro nevidomé a zdravotně postižené (Knihovna KTF, UK) - <http://www.ktf.cuni.cz/KTF-267.html>
- Ústřední knihovna PedF UK - <http://beta.pedf.cuni.cz/handi.htm>
- ČVUT v Praze (Centrum Tereza) - <http://www.tereza.fjfi.cvut.cz/knihovna>
- Univerzita Hradec Králové (Středisko Augustin) – http://pdf.uhk.cz/augustin/www_tpk/digi_knihovna.html
- Univerzita Karlova (Laboratoř Carolina) – <http://carolina.mff.cuni.cz/knihy.php>
- Univerzita Palackého v Olomouci (Centrum pomoci handicapovaným) - <http://www.uss.upol.cz/cz/studenty/knihovna/>
- Ostravské univerzita (Centrum Pyramida) - <http://pyramida.osu.cz/index.php?id=59>
- Vysoká škola báňská (Centrum Slunečnice) - http://handicap.vsb.cz/wiki/index.php/Centrum_pro_znev%C3%BDhodn%C4%9Bn%C3%A9_studenty_SLUNE%C4%8CNICE
- Vysoká škola ekonomická Praha (Středisko handicapovaných studentů) - <http://shs.vse.cz/co-nabizime/seznam-elektronicky-skript-a-publikaci/>
- Sjednocená organizace nevidomých a slabozrakých - <http://knihovna.brailnet.cz:8080/>
- Integrace - <http://www.integraceos.cz/index.php?show=Knihovna>

Možným řešením by bylo vytvoření speciálního internetového rozhraní sdružující katalogy všech těchto knihoven na jedno místo. Jedním z pokusů je Portál vysokoškolských knihoven pro zrakově postižené (<http://www.teiresias.muni.cz/portal>). Ani on (zatím) neposkytuje ideální řešení vzhledem k obtížím, které budou uvedeny níže.

3.2 Formát dokumentů a způsob adaptace

Aby bylo možno digitální dokumenty efektivně sdílet a vyhnout se jejich zbytečné duplikaci, bylo by třeba, aby všechny dokumenty z různých institucí splňovaly určité standardy, ať už se to týká jejich elektronického formátu nebo způsobu adaptace. V současné době tomu tak samozřejmě není a jednotlivé instituce nabízí svým uživatelům dokumenty v různé podobě. Mezi formáty nalezneme PDF, RTF, DOC či TXT. Rovněž míra a způsob adaptace těchto dokumentů pro potřeby screenreaderů je různá. Řešení se nabízí dvojí:

- dohodnout se na určitém formátu a normě pro adaptaci,
- v případě ponechání heterogenity formátů důsledně informovat o formátech a provedených úpravách v metadatech.

3.3 Metodika vytváření a formát metadat

Společné rozhraní samozřejmě vyžaduje, aby metadata (tedy data o primárních elektronických zdrojích) měla shodnou strukturu. V současné době se vyskytují mezi jednotlivými institucemi rozdíly ve

- způsobu vytváření metadat (způsobu katogizace řečeno knihovnickou terminologií),
- v jejich formátu.

Knihovna a tiskárna pro nevidomé K. E. Macana a Knihovna Digitálních Dokumentů pojmají elektronické zdroje jako reprodukce originálů a vytvářejí katalogizační záznamy na originální dokumenty. Ke katalogizaci používají vlastní knihovnické systémy a data mají ve formátu SQL.

Univerzitní knihovna pro studenty se specifickými nároky, Oddělení pro nevidomé a zdravotně postižené Knihovny KTF UK, Centrum Tereza, Středisko Augustin používají ke katalogizaci knihovnických pravidel AACR2, elektronické zdroje chápou jako nově vydané publikace a data zpřístupňují ve formátu Z39.50.

Centrum Slunečnice vytváří vlastní metodiku pro zápis metadat.

Řada menších knihoven zveřejňuje metadata o dokumentech v podobě prostých internetových seznamů.

Nabízí se opět dvě řešení (přičemž druhé se jeví jako schůdnější):

- sjednocení na úrovni zápisu metadat,
- sjednocení na úrovni zobrazování metadat v jednotném rozhraní prostřednictvím převodu dat.

3.4 Registrace uživatelů

Vzhledem k tomu, že většina digitálních dokumentů pro zrakově postižené je vytvářena na základě výjimky, kterou uvádí autorský zákon (Zákon 216/2006 Sb, §38), není možné nabízet tyto materiály širšímu okruhu uživatelů. Je třeba, aby přístupová práva k těmto dokumentům měla jen osoba, která prokáže, že k tomu má ze zákona nárok. Údaje o těchto uživateli pak jednotlivé knihovny shromažďují. Protože se jedná o různé instituce, získávají a uchovávají data o svých uživateli každá zvlášť, což pro

uživatelé představuje nepříjemnou povinnost registrovat u té instituce, která vlastní požadovaný dokument.

Technickým řešením tohoto problému by mohla být společná databáze uživatelů, díky níž by byl uživatel oprávněn získávat dokumenty od všech zastoupených institucí po jediné registraci u jedné z nich. To sebou nese problémy právního charakteru, o kterých bude pojednáno v následující části.

4 Právní problémy

Základní problém vyvstává v tom, že kooperovat spolu mají různé instituce různého právního statusu, různé struktury a velikosti, s různými prioritami a s různými prostředky. Vzájemné vztahy by samozřejmě měly být ošetřeny alespoň rámcovými smlouvami, vzhledem k uvedenému odlišnostem však zřejmě není zcela snadné dostatečně jasně vymezit vzájemné povinnosti a kompetence.

Jeli záhodno vytvořit společné rozhraní, jaký podíl budou mít jednotlivé instituce na jeho vytvoření, správě a rozvoji? Kdo a jak se bude finančně podílet, odkud budou lidé rozhraní spravující, na jakém serveru poběží?

Je možné, aby se části institucí, které mají charakter občanského sdružení postupně přeměnily na státem registrované knihovny využívající knihovnické metodiky a formátů? Je možné od stávajících registrovaných knihoven požadovat naopak určitou slevu ze striktního dodržování knihovnických postupů?

Jakou podobu by měla mít společná databáze, když podle zákona o ochraně osobních údajů (Zákon 101/2001 Sb., §5, odst. 6c) si jednotlivé instituce předávat osobní data mohou pouze, informují-li o tom subjekty, které nevysloví s předáním dat nesouhlas?

Problémy s přesným vymezení kompetencí a s vzájemnou dohodou o společném postupu je možné dle mého názoru řešit vytvořením střešní organizace, kupříkladu asociace knihoven pro osoby se zrakovým postižením, která by za kooperace s Národní knihovnou a jinými organizacemi činnost knihoven pro zrakově postižené řídila po metodologické a právní stránce.

Řešení dílčího problému se společnou databází se nabízí dvojí:

- databáze bude řešena tak, že k datům o uživateli bude mít přístup jen tak instituce, která je zadává, avšak přístupová práva se budou týkat dokumentů všech institucí;
- uživatelé podepíší prohlášení, že poskytují data všem zúčastněným institucím a souhlasí s jejich předáváním.

5 Závěr

K možnosti vzájemného sdílení elektronických zdrojů pro zrakově postižené jednotlivými organizacemi je k dispozici technické zázemí v podobě mezinárodní sítě Internet. Přesto existují některé technicko-metodologické a právní obtíže pro jeho efektivní realizaci. Tyto problémy jsou dány institucionální odlišností organizací spravující digitální knihovny pro zrakově postižené, mezi nimiž nalezneme státní organizace jako knihovny a vysoké školy, občanská sdružení či fyzické osoby.

Jedním z technických problémů je lokace jednotlivých digitálních knihoven na různých internetových adresách. Řešením by mohlo být společné rozhraní pracující nad katalogy jednotlivých knihoven. Dalším problémem je heterogenita formátů a způsobů adaptace elektronických zdrojů různých knihoven. Nabízí se možnost dohody o sjednocení formátů a adaptační metodiky nebo důsledné zapisování informací o formátu a provedených úpravách do metadat. Obtíže rovněž působí rozdíly ve způsobu zápisu metadat a jejich formát. Je možné se dohodnout na konkrétním postupu a formátu nebo data sjednocovat až na úrovni jednotného rozhraní. Vzhledem k nutnosti poskytovat digitální dokumenty jen oprávněným osobám je pro potřeby jednotného rozhraní žádoucí sdílet rovněž registraci uživatelů. To je možné provést vybudováním společné databáze, která by byla vytvořena tak, aby nedocházelo k porušování zákona o ochraně osobních údajů.

Sjednocovací proces narazí na heterogenitu jednotlivých institucí, proto by bylo žádoucí vytvořit střešní organizaci, která by kooperaci jednotlivých institucí řídila.

Článek vznikl za podpory projektu GA ČR 406/09/0374.

Curriculum

Jiří Stodola

Telefon: +420 776 082 288

Email: stodola@ics.muni.cz

Oblasti zájmu: knihovny pro osoby se specifickými nároky

Zastávaná funkce: knihovník-specialista

Název instituce: Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky, Masarykova univerzita, Šumavská 15, 602 00 Brno

Stručný životopis: Absolvoval Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity (obor vědecké informace a knihovnictví) v roce 2004. Obhájil diplomovou práci zabývající se ontologickými a sémiotickými předpoklady informační vědy s názvem "Informace, komunikace a bytí". V současné době pracuje jako knihovník ve Středisku pro pomoc studentům se specifickými nároky Masarykovy univerzity a studuje v doktorském programu na Seminárii estetiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Systematicky věnuje problematice knihoven pro zrakově postižené, o níž přednášel na několika konferencích. Je rovněž autorem článků o dané problematice. Zabývá se katalogizací dokumentů pro zrakově postižené uživatele a podílel se na vzniku internetového Portálu knihoven pro zrakově postižené studenty vysokých škol, jehož účelem je vytvoření informační brány z katalogů daného typu knihoven. V současné době je řešitelem projektu Specifika vysokoškolských knihoven pro zrakově postižené a jejich uživatelů v České republice (GA406/09/0374).